Jolanta Klimek*Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II*

Z FONETYKI LISTÓW SWIĘTE^o OYCA PARTHENIUSZA (1643)

Wśród nieopisanych regionalnych odmian historycznej polszczyzny jest ta udokumentowana w XVII-wiecznych polonikach kijowskich. W latach 1633–1698 nakładem drukarni działającej przy Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej ukazało się kilka-naście tekstów zróżnicowanych genologicznie i tematycznie. Wyszły one spod ręki duchownych związanych z Kolegium Mohylańskim i w dużej mierze nawiązują do konfesji autorów i tematów zaprzatających wielkie umysły epoki. Janusz Rieger, jak i wielu innych badaczy, jednoznacznie stwierdza, iż „pisarze ruscy doskonale władali językiem polskim, niewątpliwie takim, jakiego używano wówczas na kresach Rzeczypospolitej” [Rieger 2005: 197]. I tu pojawia się pytanie, jaki to był język? Czy to odmiana kresowa – jeśli tak, to która (południowa czy północna¹), jeśli nie – to czy można tę polszczyznę określać mianem (nierozpoznanej dotychczas) odmiany polszczyzny regionalnej? Prowadzone przeze mnie badania nad polonikami kijowskimi stawiają za cel uzupełnienie wiedzy na temat regionalnych odmian dawnej polszczyzny, co postulowano już przed wielu laty. Mają także dać odpowiedź na pytanie o powinowactwa polszczyzny kijowskiej z innymi odmianami regionalnymi języka polskiego, zwłaszcza północnokresową², i ujawnić swoiste cechy polszczyzny (tu: fonetyki) Kijowa. Komparacja kodu kijowskiego z północnokresowym jest szczególnie ważna w kontekście genezy tego pierwszego i powiązania z zewnętrzną historią języka: funkcjonowaniem Kijowa w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego (przed unią lubelską).

Jednym z poloników kijowskich są frapujące *LISTY SWIĘTE^o OYCA PARTHENIUSZA Z MIŁOSIERDZIA BOZEGO ARHIEPISKOPA KONSTANTINOPOLSKIEGO NOWEGO RZYMU Y ÆCUMENICI PATRIARCHÆ PISANE DO IASNE PRZEWIELEBNEGO W BOGU IE^o MCI OYCA*

¹ Na ten temat, głównie w kontekście terminologiczno-geograficznym, pisałam w artykule *Status polszczyzny kijowskiej w świetle granic i zasięgów polszczyzny kresowej* [Klimek 2010].

² Opracowania nie tylko sporadycznie podejmują problematykę powinowactwa polszczyzny Kijowa z rozpoznanymi odmianami kresowymi, ale i unikają odpowiedzi na pytanie, z którą częścią Kresów Wschodnich należy historycznie wiązać ziemię kijowską, por. [Klimek 2010].

PIOTRA MOHYŁY..., wydane w 1643 roku³. Druk, poza wierszem wstępnym *Na potwarzę i Przedmową do czytelnika*, zawiera polską wersję dwóch listów Parteniusza I do Piotra Mohyły oraz cerkiewne pisma patriarchów Jeremiasza I i Jeremiasza II, o których niżej. O powodach napisania listów przez patriarchę Konstantynopola czytelnik dowiaduje się trzykrotnie: ze strony tytułowej, z *Przedmowy do czytelnika*, wreszcie z pierwszego listu Parteniusza, m.in.:

LISTY [...] W KTORYCH znosisie potwarz włożoną przedkilką lat ná Cerkiew S. Wschodnią przez wydrukowanie Xiążki Kalwinskiey nauki pod imieniem S. pamięci Nieboszczyká Oyca Cyrilla Pátriarchi Konstántinopolskiego [s. tyt.];

Lat temu kilka mineło, iako paszkwil polskim ięzykiem, iakoby wyznania Cerkwie S. Wschodniej pod imieniem S. pamięci Nieboszczyká Cyrilla Pátriarchy Konstántinopolskiego iest z druku wydany [...] sám S. pamięci Nieboszczyk Cyrillus Pátriarcha Konstántinopolski dowiedziałwszy się o tym, zaraz publice się o ten podmiot, á imie swoje, y wszystkiey Cerkwie S. z tego fałszerza zdarł. Toż uczynił y terazniejszy S. Ociec Patriarcha Konstántinopolski PARTHENIUS, który zebrawszy Synod Swoy zwyczajny, te Capita iako Hæretika á nie orthodoxa, wszystkiey Cerkwi ogłosił, fałszerza cum suis complicitibus, oddawszy wiecznemu przekłëstwu : iako dostatecznie o tym z Listow Świętobliwoścì onego Czytelniku łaskawy wyrozumiesz [A2-A2v].

Cyryl I Lukaris, o którym tu mowa, w 1629 roku opublikował w Genewie łacińskie dzieło *Confessio Fidei Orthodoxae* zawierające idee kalwinizmu. W następnych latach ukazały się kolejne wydania pod zmienionym tytułem w językach łacińskim, greckim, niemieckim, francuskim i angielskim⁴, nie udało mi się, niestety, potwierdzić informacji z *Listów...*, jakoby *Wyznanie wiary...* miało także wersję polskojęzyczną. Listy Parteniusza stanowią swoiste dementi poglądów, które w swoim *Confessio* miał wyłożyć Cyryl I. Literatura przedmiotu milczy na temat pochodzenia polskich listów. Trudno też znaleźć informacje o ich autorze, patriarche Konstantynopola Parteniuszu I. Mała wzmianka źródłowa na jego temat znajduje się u Jana Stradomskiego, który cytuje Dubowicza: „...i terazniejszy ociec Parthenius nieuk, a prawie *analphabeticus homo*, jako od samych dostało mi się słyszeć ich duchownych” [Stradomski 2003: 250]. Nieznany jest autor przekładu tych listów – o tym bowiem, że mamy do czynienia z translacją, dowiadujemy się już ze strony tytułowej:

[...] á ná przestroge wszystkim Prawosławnym posłuszeństwa S. Oyca Pátriarchi Konstántinopolskiego Synom ná Polski ięzyk przełożone y wydane [s. tyt.].

Nie można wątpić, że tłumaczem listów Parteniusza I na język polski musiała być osoba blisko związana z Ławrą Kijowską. Czy sam Mohyła przetłumaczył listy? Za tą hipotezą mogłoby przemawiać kilka faktów: chęć porozumienia między Rzymem a Konstantynopolem, troska o czystość doktryny prawosławnej i wreszcie sformu-

³ Wszystkie cytaty za pierwodrukiem: Ossolineum, XVII-3757-II. Rezygnuję z rozróżniania *f* i *s*, pozostałe cechy (orto)grafii bez zmian.

⁴ Informacje za portalem Ecumenical Patriarchate of Constantinople: <http://www.ec-patr.org> (dostęp: 28.12.2012).

łowanie, przyjętego kilka lat wcześniej na synodzie kijowskim, wyznania wiary prawosławnej (druk w 1643 roku) [Banaszak 1989: 79]. Wreszcie to w *Lithosie* Euzebiego Pimina znaleźć można informacje o genezie anatemy i jej translacjach:

nie dawno wydana Kłatwá od Cerkwie Konstántinopolskiej zá staránien Cerkwi nászey Ruskiej, ná wszystkie Kálwínskie Hæretyckie Artykuły Wiáry wydáne fałszywie pod Imieniem Świętey Pámieći Oycá Cyrillá Pátriárchy Konstántinopolskiego ná oszukánie Wiernych Bożych Synow Cerkwie Wschodniey do ktorey Kłatwy wszyscy Pásterze nászey Práwosławni podpisáli się. Tá Synodálna Kłatwá nappierwey do Pasterzá nášzego Je^o Mśći Oycá Metropolity iest przyniešiona á potym w Mołdávskiej Ziemi w Jássiech z Drukárni Hospodárskiej po Græcku wydána, potym záś zá roskazánien Je^o Mśći Oycá Metropolity nászego ná Polski ięzyk przełożona y z Druku wydána [Pimin 1644: 381].

Mohyla, skrupulatnie ukrywający pod pseudonimem (i w narracji) autorstwo *Lithosa*, przynajmniej de facto do swojego udziału w przekładzie listów z anatemą – to on w 1642 roku zasiadał na metropolii kijowskiej.

Listom Parteniusza I, które analizuję, towarzyszą w starodruku przechowywanym w Zakładzie im. Ossolińskich cerkiewne listy patriarchy Jeremiasza. Fakt, iż jeden z nich adresowany jest do Konstantego Wasyla Ostrońskiego, wojewody kijowskiego, marszałka hetmana wołyńskiego, starosty włodzimierskiego⁵, świadczy, że nadawcą musiał być zarządzający wówczas Cerkwią Jeremiasz I (1522–1545). Pod kolejnym listem, także z nagłówkiem wskazującym na autorstwo Jeremiasza, widnieje data 1583, de facto oznacza to więc, że autorem był już kolejny patriarcha – Jeremiasz II. Teksty Jeremiasza I i Jeremiasza II są podane w wersji cerkiewnej, a karty z nimi niekonsekwentnie numerowane według kanonów cerkiewnych, co każe przypuszczać, że przypadkowo – lub tylko ze względu na instytucjonalnego nadawcę – zostały spięte łącznie (we Lwowie) i opatrzone jedną sygnaturą.

W artykule zostały poddane analizie odzwierciedlone w pisowni *Listów...* wybrane cechy fonetyczne XVII-wiecznej polszczyzny kijowskiej, przedstawione w dotychczasowej literaturze przedmiotu. Ze względu na niewielkie rozmiary tekstu źródłowego – niespełna siedem kart – podawać będę pełną dokumentację form rzadszych i nieregularnych, a w wypadkach notacji wyjątkowych (tak na tle kresowym, jak i ogólnym XVII-wiecznym) także dane statystyczne.

WOKALIZM

Wariantywność fonetyczna i morfonologiczna zaobserwowana we wszystkich polonikach kijowskich jest bardzo wyraźna. W związku ze sporami co do kierunku wypierania form starszych można rozpatrywać obecne w drukach oboczności *každy* – *koždy* – *káždy* (por. ukr. кожний), poświadczone w kolejnych kijowskich tekstach.

⁵ W liście pojawia się ruskie imię Gienadij.

Zdaniem Jana Petra, przy usuwaniu form starszych należy brać pod uwagę nie tylko wpływ czeszczyzny, ale i „uzus tekstów religijnych” [Petr 1957: 48]. Analiza *Listów...* mogłaby więc dostarczyć niezmiernie ciekawych wniosków – wszak są to teksty niewątpliwie religijne – niestety, zaimek *káždy* występuje w nich bardzo rzadko. Jego jednorazowe użycia mają postaci *každy* i *koždy*.

Realizacja samogłosek nosowych

Eksploracja poprowadzona w tym kierunku wskazuje powinowactwa polszczyzny kijowskiej z najbliższymi jej geograficznie odmianami północno- i południowokresową. Zofia Kurzowa [2006] i Alicja Pihan-Kijasowa [1999] na Kresach północno-wschodnich, a Ewa Wolnicz-Pawłowska [2003] na Chełmszczyźnie zauważyły pewne tendencje poświadczone także w *Listach...*:

- 1) rozkład (asynchroniczna artykulacja) $\epsilon, q > em, en$ przed wargową lub zębową: *potempieni, przeklientego*;
- 2) synchroniczna wymowa połączeń samogłoska + spółgłoska nosowa (wtórna nazalizacja antycypacyjna), por. [Kość 1999: 97]: *przekłęstwu*;
- 3) wtórna nazalizacja⁶ niezależnie od pozycji w wyrazie i otoczenia fonetycznego: *pokućię, uczeńśnicy, nąuki, wierząc, potępienie*;
- 4) denazalizacja $\epsilon > e$, zarówno w wygłosie: *szate, imie, sie* (18x), *miedzy* (3x), *nauke* (4x), *one, wiare, figure, zasie* (4x), *poczware, swoje* (2x), *cene* (3x), jak i przed sonorną: *mineło, przyieli* oraz przedniojęzykową: *Naświetszego*.

Samogłoski pochylone

Zapisy typu: *namniy, nimasz* świadczą o obecności w odmianie kijowskiej pochylonego *é*, znanego pobliskiej polszczyźnie północnokresowej, o czym piszą Iryda Grek-Pabisowa i Irena Maryniakowa [1997: 40–41], i polszczyźnie Lwowa, por. np. [Kurzowa 2006a]. W *Listach...* pochylenie konsekwentnie zapisywane jest fonetycznie, nigdy zaś przez kreskowanie *é*. Zastanawiać może tylko użyta w wierszu *Na potwarcę* forma *zaćimiasz*. Kontekst podpowiada, że należy ją odczytywać jako ściśnioną postać czasownika *zaciem(n)iasz*:

Zaćimiasz Cerkiew świętą ále oná,
Jasná iest w sobie lub y zasłoniona [A1v].

Uderzającą cechą poloników kijowskich – w odniesieniu do systemu północnokresowego – jest realizowanie w nich pochylenia samogłoski *a*. Jak wykazały badania próby *Lithosa* Mohyły [Klimek 2010a], pod względem realizacji w druku *a* i *á* Kijów zachowuje pewną odrębność od pozostałych dzielnic Polski połowy XVII wieku.

⁶ Barbara Smolińska pokazuje przykłady podyktowane działaniem bezpośrednim lub z odległości spółgłoski nosowej, lecz zauważa u Poczubuta także realizacje analogiczne do przytaczanych przeze mnie [Smolińska 1983: 24–25].

W kilku kategoriach widoczne jest powinowactwo z Małopolską, w innych z Kresami, w niektórych zaś ziemia kijowska stanowi swoiste ogniwo pośrednie. Oto jak w kilku sytuacjach oznaczana jest barwa samogłoski *a*⁷ w analizowanych tu *Listach*...

- 1) przymiotniki i imiesłowy rodzaju żeńskiego, np.: *włożoną, jasną, ciemną, żadną, świętą, Boską, pańską, wielką, wyrażoną, nąpelnioną, Apostolską, Wschodnią, widoma, Boża, Christusowa, Luterńska*; 26 form ma w końcówce *á*, natomiast 13 *a*;
- 2) spójnik *á*: 100% zapisów z *á*;
- 3) rzeczownik odsłowny z *-anie*, np.: *wydrukowanie, zamieszanie, przepowiadanie, Stáranie, piśaniem, wyznanie, mieszkánie, urąganiu, zatrzymaniu*; 13 form z *á*, 8 z *a*;
- 4) zakończenie imiesłowu *-awszy*: *zostáwszy, przeczytáwszy* (2x), *dowiedziáwszy się, zebrawszy, oddáwszy, wyrozumiawszy*; 4 zapisy z *á* jasnym, 3 z pochyłonym *a*;
- 5) morfem stopnia najwyższego przymiotników *náj-*: *náymilszym, náymilszego, náymilszych, náypředzey, przenáyświétszey, náymilszemi, naymilszych*; 6 notacji z samogłoską jasną, jedna z pochyłoną;
- 6) morfem stopnia najwyższego przymiotników *na-*: zawsze z *á* jasnym: *námniy, náświétszego, námniey, Náświétszey* (2x), *Náświétszy*;
- 7) przyimek *dla*: zawsze z *a* pochyłonym;
- 8) zakończenie bezokolicznika *-ać*: zawsze z *a* pochyłonym, np.: *biegać, przodkować, przydawać, uymować, imponować, czytać, zostawać*;
- 9) morfem *-ąjć(c)*, m.in.: *powstáwáią, zamykáiąć, niemáią, trzymáią, máiąć, oświadczáiąć, oddalájąć, zabrániaiąć, postrzegáiąć, udaiąć, bywáią, oddaia, zaszczycaia, niedochowywáią, powiadaja*; 9 zapisów z *á* jasnym wobec 18 z *a* pochyłonym;
- 10) zaimki *nas, was*: *wás, nás* (4x); pojedyncza notacja z pochyłonym *a*, cztery z *á* jasnym.

Ustalenie odsetka błędnych zapisów *á/a* w każdej z wymienionych kategorii i porównanie wyników z danymi z *Lithosa* Mohyły i statystyką Alicji Pihan-Kijasowej [1999: 77, 80] dla czterech obszarów dialekalnych przynosi zaskakujące rezultaty. Tłumacz/składacz *Listów*... zawsze popełnia błąd przy oznaczaniu barwy {a} w: superlatywie przymiotników i przysłówków z genetycznie ruskim *na-* i w bezokolicznikach *na -ać*. Na żadnym z przebadanych przez Pihan-Kijasową obszarów, jak również w *Lithosie*, nie notuje się tak dużego odstępstwa od normy – Kresy północno-wschodnie miały najwyższy procent form błędnych, odpowiednio: 34,2% i 21,5% [Pihan-Kijasowa 1999: 80]. Bardzo wysoki odsetek błędów występuje w *Listach*... także w zaimkach *was, nas* – 80%, co wyraźnie odbiega od stanu w pozostałych dzielnicach: tylko Kresy północne błędnie oznaczają tu *a*, lecz nawet tam odsetek błędów nie jest tak wysoki (31,8%) [Pihan-Kijasowa 1999: 77]. Nie inaczej jest w końcówkach przymiotników żeńskich (66,7%) i zakończeniach *-ąjć(c)* (66,7%) – stanowi to wyraźne odstępstwo od rozpoznanych terenów i *Lithosa* (nigdzie błędy nie przekraczały 15–17%). W przypadku zapisu *-awszy* (57% błędów) widoczna jest zbieżność *Listów*... i polszczyzny północnokresowej (47% pomyłek) – pozostałe obszary

⁷ Znakiem pełnej artykulacji jest kreskowanie, ale przy zapisie *nás* [B3v] można się zastanawiać, czy zecer faktycznie użył czcionki *á*, czy to tylko wino tuszu.

i *Lithos* nie notują tu błędów [Pihan-Kijasowa 1999: 77]. Niepoprawne oznaczenia pojawiają się w analizowanym źródle wśród rzeczowników odsłownych (38%), co także negatywnie wyróżnia ten druk (po 12% błędów w Małopolsce i na Kresach północnych). Pozytywnie zaskakuje natomiast niewielka liczba pomyłek w superlatywach z polskim *náj-* (14,26%; tylko jeden zapis), według obliczeń Pihan-Kijasowej jedynie w drukach małopolskich nie spotyka się błędów, a Kresy północne [Pihan-Kijasowa 1999: 80] i *Lithos* [Klimek 2010a: 262] mają 90% notacji niepoprawnych. Nie popełnia się w *Listach...* błędów w zapisach *á* i *dla*. W spójniku sytuacja wygląda więc analogicznie jak w *Lithosie* [Klimek 2010a: 262], w przyimku natomiast jak na Kresach i w Małopolsce [Pihan-Kijasowa 1999: 77].

Artykulacja *oL > uL*

Pisownia *Listów...* poświadcza obecność w polszczyźnie kijowskiej zwężenia o do *u* przed spółgłoskami sonornymi: *ogulem, szczegulną*. Nie zaskakują one w kontekście polszczyzny ogólnej, która w XVII wieku знаła takie praktyki [Ostaszewska 2002: 45].

KONSONANTYZM

W kijowianach odnaleźć można dublety typu *choć – chodź, być – bydź* i im podobne, odzwierciedlające zaburzenia w realizacji wygłosowej dźwięczności. W *Listach...* stu-procentową frekwencję ma bezokolicznik z dźwięcznym wygłosem *bydź*. Bez znaczenia pozostaje otoczenie fonetyczne, gdyż zarówno w wygłosie absolutnym przed samogłoską, jak i spółgłoską występuje dźwięczna realizacja, np.: *bydź utrapieniem, bydź przymowane, bydź niezbożnieysze*⁸. Tymczasem w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* proporcje zdecydowanie przemawiają na korzyść *być* (5 : 1) [SXVI, 3: 13], a w *Słowniku języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*⁸ (wersja online) wcale nie notuje się wariantu fonetycznego.

Realizacja *-er(z)-*

Grupa *-er(z)-* (zarówno pochodzenia sonantycznego, jak i z **ir/*yr*) w analizowanym tekście realizowana być może na trzy sposoby odzwierciedlające jej genezę: jako *-ir(z)-/yr-*, *-er-* i *-er(z)-*. Najwyższą frekwencję ma ostatni z wariantów, najmłodszy pod względem chronologicznym. Z pierwotnym *-ir-/yr-*: *rostyrki* (2x), *falszyrskie, falszyrsky; cztyrnastym; z -er-: Zwierchności*. Nasycenie tekstu formami starszymi nie jest duże, wynosi 6,8%.

Wahania w zakresie *h : h', ch : ch'*

Niezależnie od pozycji w wyrazie w *Listach...* bardzo często spotyka się (45,8% notacji) miękkie *-chi-* w miejscu *-chy-*: *Patriarchi* (9x), *przychilność, cechi*. Jak widać, na wysoki odsetek form wpływ ma jeden wyraz, ale i on występuje w wariantcie z *Patriarchy*. Poza tymi notacjami z miękkim *-h'* również nazwisko adresata listów: *Mohiła*.

⁸ Wersja online: www.sxvii.pl (dostęp: 30.12.2012).

Wahania l : ł

Niezmiernie ciekawe jest zachwianie repartycji spółgłosek l i ł w tekstach kijowskich. Iryda Grek-Pabisowa i Irena Maryniakowa, w ślad za Zofią Kurzową, piszą, że „należy [ono] do rzadko notowanych zarówno w przeszłości, jak i gwarach współczesnych” polszczyzny północnokresowej [Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1997: 59] i przywołują cztery notacje XVII-wieczne. Tymczasem *Listy...* są kolejnym polonikiem dowodzącym pewnej nieregularności w tym zakresie. Zamiast l: *naymilszym, naimilszych, zakroczyli, lecz* (2x), *stołice, kłamliwy, Kałwinskie, Prouincjalne, modlitwa, Modlitwy, policzony, publice, ałe, publiczney, sossłużyteley; l* w miejscu ł: *gołębiey, napelniona, społeczności* (2x), *pełne, blogosławiony*. Odsetek form błędnych w analizowanym tekście wynosi co prawda tylko nieco ponad 4,5%, ale w zestawieniu z czterema odnalezionymi dotychczas zapisami XVII-wiecznymi ważniejsza wydaje się liczba poświadczeń w *Listach...* – 23.

Wahania rz : rz (ž) i miękkie r'

W drukach kijowskich odnaleźć można liczne zapisy świadczące o frykatywnej, za sprawą wsparcia substratowego, wymowie rz > rž, np.: *niektorzy*, choć w wypadku tych notacji można również podejrzewać wpływ zwyczaju graficznego (kropkowane bywa z w dwuznakach cz, sz, może więc analogicznie zecer stawia kropkę nad z w rz?). Alicja Pihan-Kijasowa wymienia podobne, pojedyncze przykłady [1999: 163–164], co pozostaje w zgodzie z normą ogólnopolską. Kresy utrzymały, jak twierdził Władysław Kuraskiewicz, tę cechę nawet do XX wieku pod wpływem białoruskim i ukraińskim, [za Pihan-Kijasowa 1999: 163]. W *Listach...* notuję również formę z pierwotnym r (bez wskazania palatalności): *Preoświeconemu* – tu niewątpliwie pod wpływem ruskiego superlatywnego *pre-*.

Wahania w zakresie palatalności innych spółgłosek

Zakłócenia palatalności innych spółgłosek niż wymienione dotychczas – tak w zakresie zmiękczenia, jak i stwardnienia – można zauważyć w *Listach...* niezależnie od kontekstu fonetycznego. Konsekwentnie z miękkim -t'- zapisuje się przymiotniki *konstantinopolski* i *haereticki*, rzeczownik *Haeretictwa*. Poza nimi spółgłoskę -t'- notuję w rdzeniach: *Artikułom, Artikuły, Clerikom*, -r'- w *Archimandryty, Cirillem*, co może być wyrazem zwyczaju graficznego w zakresie pisowni zapożyczeń. Graficznie oddawana jest także miękkość -l'-, co może wskazywać na substratowe, wschodniosłowiańskie, podłoże polszczyzny kijowskiej: *przeklientego, oddaliony*. W *Listach...* spotyka się również zapisy stwardniałych spółgłosek na granicy morfemów: *fałszyrsky, nieboszczykowski, Rossyskich*, KONSTANTINOPOLSKY bądź w rdzeniu: *Przewelebnym, utrapeniem*. Zdarza się także, że brakuje w zapisie zmiękczonego i, jest natomiast miękka spółgłoska: *pożyću, światłośćą*. Zupełnie wyjątkowe jest oddanie miękkości wygłosowej spółgłoski za pomocą wydzielonej litery: *przykazani* zamiast *przykazań*, a także brak miękkości w końcówce przymiotnika – *yostatny*.

Formy obce wykazują w pisowni częściową adaptację – obok polskich końcówek fleksyjnych mamy więc grafię oryginału łacińskiego, np.: *Traditie, praedestinowania*.

Mieszanie *u* i *w*

W obcych grupach *au*, *eu* polonika kijowskie wykazują wariantywność zapisów z *u* i *w*. W analizowanych *Listach*... zapisów tego typu jest niewiele – *nauka* i formy pokrewne konsekwentnie występują z etymologicznym *-au-*, *autor* w dwóch postaciach: *awthorem*, *Autorá*. Przymiotnik *Prouincialne* ma natomiast pisownię hiperpoprawną – w miejscu etymologicznego *w* pojawia się *u*, por. [Pihan-Kijasowa 1999: 172].

Analiza fonetyczna *Listów święte^o oycy Partheniusza* wskazuje podłoże substratowe polszczyzny Kijowa i ujawnia w jej systemie pewien udział elementu ruskiego. Znajomość języka polskiego była wśród wykształconych kijowian znakomita, nie ulega jednak wątpliwości, że musiały przenikać do niego elementy ruskie, zwłaszcza w obszarach, gdzie obydwa języki były diametralnie różne. Dowody tego znajdujemy na każdym poziomie języka omawianego tekstu, nie tylko w fonetyce, która jest tu przedmiotem oglądu. W wielu dostrzeżonych osobliwościach można doszukiwać się wsparcia substratu ruskiego, wzmacnianego zapewne lokalnym pochodzeniem drukarzy (zob. [Klimek 2010a: 253–254]) i ich kompetencjami językowymi. Od lat 40. XVII wieku zaprzestano umieszczania nazwisk kierowników drukarni na stronach tytułowych tekstów [Isaevyč 2002], co stanowi pewne utrudnienie dla badaczy polszczyzny tych druków, gdyż nie pozwala odróżniać regionalnych cech twórcy i składacza tekstu. Wiadomo jednak, że po 1632 roku, gdy za sprawą Mohyły zaczęto tłoczyć polonika, w oficynie pracowali drukarze z Wilna, Lwowa i Krakowa [Isaevyč 2002]. Pamiętać należy też o tajemniczym tłumaczu *Listów*..., gdyż jego cechy idiolektalne również znalazły odzwierciedlenie w fonetyce tekstu. Z uwagi na to, że nie stwierdzam zasadniczych różnic w tym zakresie pomiędzy *Listami*... a pozostałymi polonikami, wnioskuję, że fonetyka przekładu korespondencji jest reprezentatywna dla kijowskiej polszczyzny lat 40. XVII wieku.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak M., 1991, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 3, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I., 1997, *Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś*, [w:] I. Grek-Pabisowa (red.), *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich*, Warszawa, s. 27–109.
- Isaevyč J., 2002, *Ukraïns'ke knygovydannâ: vytoky, rozvytok, problemy*, L'viv (<http://litopys.org.ua/isaevych/is.htm>).
- Klimek J., 2010, *a jasne i â pochyłone* w Lithosie Piotra Mohyły. Przyczynek do polszczyzny kijowskiej XVII stulecia, [w:] M. Kuźmicki, M. Osiewicz (red.), *Dokument pisany w badaniach historyka języka polskiego. Z badań nad grafiką i fonetyką historycznej polszczyzny*, Poznań–Zielona Góra, s. 251–264.
- Klimek J., 2010a, *Status polszczyzny kijowskiej w świetle granic i zasięgów polszczyzny kresowej*, [w:] M. Kuźmicki, M. Osiewicz (red.), *Żywe problemy historii języka*, Poznań, s. 179–191.

- Klimek J., 2011, *Polonika kijowskie – nierozpoznana odmiana polszczyzny XVII stulecia? Rekonesans*, [w:] B. Dunaj, M. Rak (red.), *Badania historycznojęzykowe. Stan, metodologia, perspektywy*, Kraków, s. 91–101.
- Kość J., 1999, *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*, Lublin.
- Kurzowa Z., 2006, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Kraków.
- Kurzowa Z., 2006a, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Kraków.
- Ostaszewska D. (red.), 2002, *Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia*, Katowice.
- Petr J., 1957, *Zaimek każdy w historii i dialektkach języka polskiego*, Wrocław.
- Pihan-Kijasowa A., 1999, *Literacka polszczyzna Kresów północno-wschodnich XVII wieku. Fonetyka*, Poznań.
- Pimin E., 1644, *Lithos to iest Kamień z procy prawdy...*, Kijów.
- Rieger J., 2005, *Kilka uwag o polszczyźnie pisarzy-Rusinów w XVII w.*, [w:] H. Schmid (red.), *Der Text und seine Spielarten im polnischen Barok. Bausteine zu einer Epochensynthese*, München, s. 197–208.
- Smolińska B., 1983, *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w.*, Wrocław.
- Stradomski J., 2003, *Spory o „wiarę grecką” w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków.
- Wolnicz-Pawłowska E., 2003, *Osobliwości fonetyczne w dawnych kresowych księgach sądowych i zapiskach administracyjnych*, [w:] D. Buczek, M. Łesiów (red.), *Z badań nad polsko-ukraińskimi powiązaniami językowymi*, Lublin, s. 37–50.

SELECTED REMARKS ON THE PHONETICS OF LISTY... [LETTERS...] (1643)

ABSTRACT

This paper is devoted to a selection of issues concerning the phonetics of the 17th-century Kievan variety of Polish, analyzed in the context of the 17th-century standard Polish and its other regional varieties. Polish translations of the letters written by the Patriarch of Constantinople Parthenius I to the Kievan Metropolitan Piotr Mohyla were used as research material. The vocalic analysis covers the following aspects: the raised vowels, the reduction of *oN* into *uN*, the alternation between *každy* and *koždy*, as well as the nasal vowel articulation. The paper also discusses the following consonantal features: the distortion in the palatalization of consonants, the phonetic realization of *-ou-*, *-au-* in borrowings, the presence of the palatalized *-ch'* – and the problematic spelling of *l* – *ł*. No significant phonetic contrasts have been detected between *Listy...* ['Letters...'] and other texts written in the Kievan variety of Polish. This allows a conclusion that the phonetics of the translated letters is representative of the Kievan Polish of the 1640s. This variety, on the other hand, exhibits the influence of the standard Polish as well as of Russian,

ФОНЕТИКА ТЕКСТА *LISTY SWIETE^o OYCA
PARTHENIUSZA* [ПИСМА...] (1643)

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросам фонетики языка семнадцатого века Киева, рассматриваемого на фоне восточного варианта и общепольского языка. В качестве исходного материала взят польский перевод писем патриарха Константинополя Партения I митрополиту Киева, Петру Могиле. Анализ вокализма включает: суженные гласные, чередование *každy* – *koždy* и реализацию носовых гласных. Анализ консонантизма включает: нарушения мягкости согласных, судьбу *-oi-*, *-ai-* в заимствованных формах, наличие мягкого *-ch'*, ошибочные записи *l* – *ł*. Не обнаруживается больших различий между *Письмами...* и другими польскими текстами, напечатанными в XVII в. в Киеве, поэтому можно прийти к выводу, что фонетика перевода *Писем...* характерна для польского языка, употребляемого в то время в Киеве. В описываемом варианте языка можно найти следы воздействия как общепольского языка, так и восточнославянского субстрата.

Słowa kluczowe: XVII-wieczna polszczyzna kijowska, Piotr Mohyła, Parteniusz I, fonetyka, historia języka.

Keywords: Kievan variety of Polish 17th-century, phonetics, Mohyla, Parthenius I, history of language.

Ключевые слова: польский язык в Киеве в XVII в., фонетика, Петр Могила, Партений I, история языка.